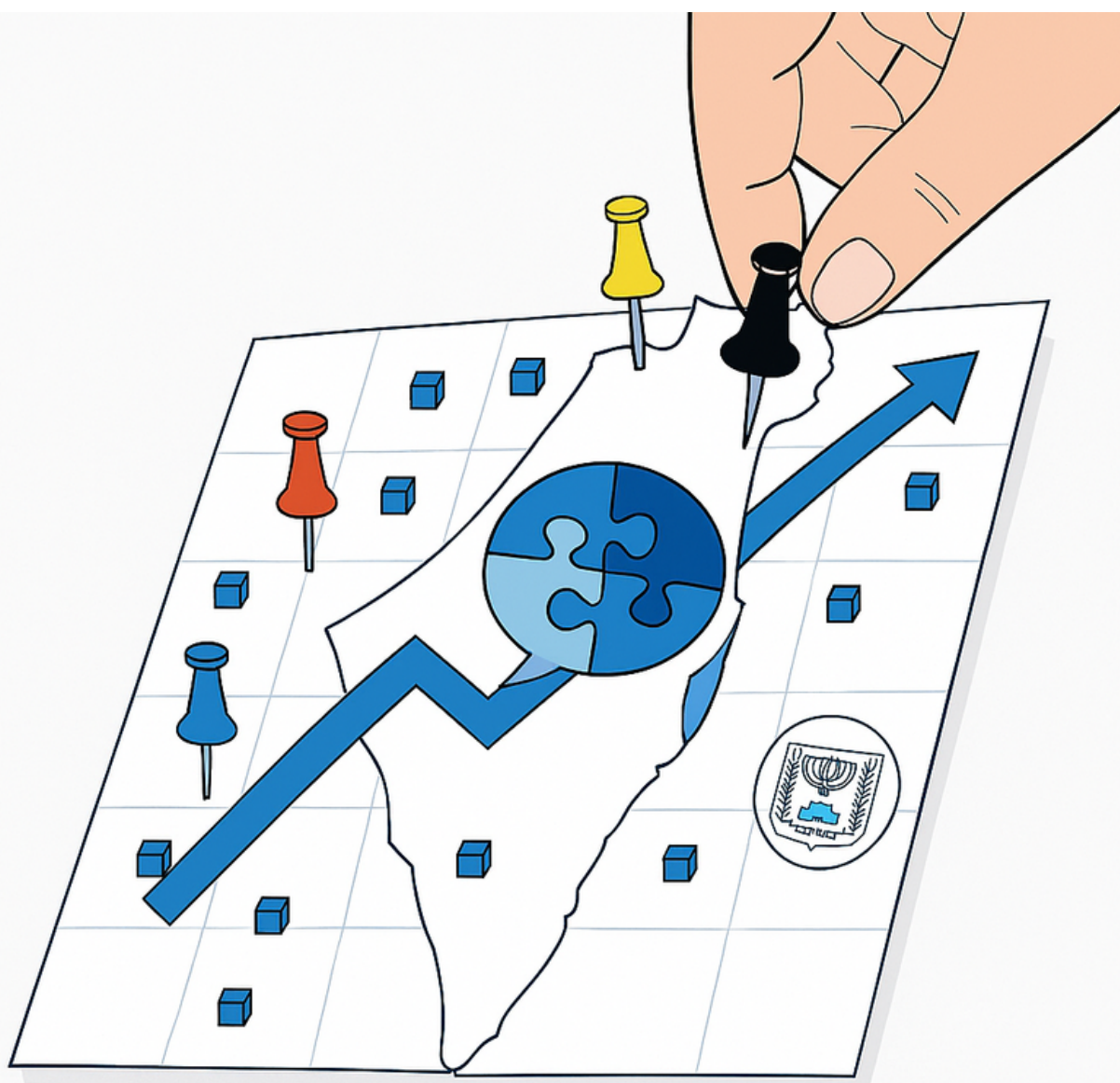

שאלות ותשובות

רצון העם

חוזרים לדמוקרטיה של קונצנזוס - ממשבר ליציבות ומקיטוב לאחדות

ברק בן יעקב

שאלות ותשובות

? שאלה: מה יקרה אם שתיים או יותר מארבע המפלגות הגדולות יהיו מפלגות שאינן מזדהות בציוניות, למשל חרדיות או ערביות? מה מונע ממפלגות שאינן מחויבות לעקרונות דמוקרטיים או שאינן עומדת באמות המידה של חוזה עקרונות היסוד להשתלב בממשלה?

✓ תשובה: תנאי הכניסה לממשלה הוא חתימה על חוזה עקרונות יסוד – הכולל, בין היתר, מחויבות לזהותה של מדינת ישראל כיהודית ודמוקרטית, ולחובת שירות בצה"ל או במסגרת שירות לאומי לכלל אזרחי המדינה. מפלגה או שר אשר יבחרו שלא לחתום על המסמך, או שיפעלו בניגוד לעקרונותיו, לא יוכלו לכהן כחברי ממשלה – גם אם זכו לאמון ציבורי. ואם יפרו את העקרונות לאחר החתימה, ניתן יהיה להדיחם.

האם עקרונות אלו – הכרה במדינה יהודית ודמוקרטית ושירות בצה"ל – אינם הגדרה יסודית של ציונות? האם אין זו השאיפה של רוב אזרחי המדינה לראות את הציבור החרדי והערבי שותפים מלאים בבניין הארץ ובהגשמת החזון הציוני? ההצעה אינה מגבילה – היא פותחת את שערי ההשתתפות, אך קובעת גבולות ברורים של אחריות ושל מחויבת למי שמבקש לקחת חלק בהנהגת המדינה.

? שאלה: מהו הרכב הוועדה הציבורית-ממלכתית לאכיפת חוזה עקרונות היסוד, ואיך ימונו חבריה?

✓ תשובה: אני מציע שהוועדה הציבורית הבלתי תלויה תמנה שבעה חברים בעלי לגיטימציה ציבורית רחבה ובלי זיקה פוליטית: פרופ' למדעי המדינה (או תחום קרוב), שופט בדימוס, נציג בעל ניסיון ניהולי בכיר בארגון חברה אזרחית גדול, נציג חינוך/תרבות/ספורט, נציג בעל ניסיון ניהולי בכיר במערכת הביטחון, ונציג נוסף שייבחר על ידי ועדת האיתור. וכן הבטחה לייצוג הולם לשני המינים ולכלל המגזרים.

המינויים יומלצו על ידי ועדת איתור מקצועית בלתי תלויה ויובאו לאישור הכנסת ברוב מיוחס של 75 חברי כנסת.

כהונת חבר ועדה תהיה לתקופה אחת בלבד, בת שבע שנים ותנאי כשירות למינוי כוללים: היעדר כהונה או התמודדות במסגרת פוליטית בעשור שקדמו למינוי; היעדר קשר אישי, עסקי או מפלגתי עם נבחרי ציבור; והגשת הצהרת ניגוד עניינים מלאה.

?שאלה: מה יהיה מנגנון קבלת ההחלטות בוועדה?

✓ **תשובה:** כל חבר כנסת או שר יהיה רשאי להגיש תלונה על הפרת חוזה עקרונות היסוד. הוועדה תחויב לפתוח בהליך שימוע בתוך 30 ימים ממועד הגשת התלונה. החלטות הוועדה תתקבלנה ברוב של שישה מתוך שבעה חברים. על החלטות הוועדה תעמוד זכות ערעור בפני ערכאה שיפוטית ייעודית שתוקם לשם כך. פסק הדין בערעור יינתן בתוך 30 ימים ויהיה סופי.

?שאלה: מה ימנע ממפלגות או פוליטיקאים לחתום על חוזה עקרונות בלי להאמין בו? איך אפשר להבטיח שלא יקומו פוליטיקאים ויעשו דה־לגיטימציה לשיטה החדשה ולוועדה שתפקח עליה?

✓ **תשובה:** בכנות, יתכן שאין אף פתרון טכני שיוכל למנוע לחלוטין דה־לגיטימציה בדמוקרטיה בעלת חופש ביטוי. אבל תיקון חכם יוצר מנגנון שבו:

- הדה־לגיטימציה לא משתלמת פוליטית;
- הציבור מאמין במוסדות וחש שהם שלו;
- השיח הציבורי מזוהה עם הגינות, לא עם דורסנות.

ברגע שזה קורה – גם אם יש פוליטיקאים קיצוניים, לא תהיה להם קרקע לשגשג בה.

בשיטה המוצעת – כשארבע המפלגות הגדולות נכנסות יחד לממשלה, וכשאינן יותר פרס על הדירה של הצד השני – התמריץ מתהפך: כדי להוביל, אתה לא צריך להכות ביריב – אתה צריך לבנות לגיטימציה ציבורית רחבה.

והשאלה היא: האם למי שמפעיל דה־לגיטימציה יש עדיין סיבה לעשות זאת כשלא ניתן להשיג באמצעותה שלטון בלעדי? כנראה שפחות.

כל מערכת יציבה נבנית לא רק על מוסדות – אלא על נורמה. וכשהנורמה תשתנה – גם הפוליטיקאים ישתנו. זה לא קסם. זה תיקון עומק אמיתי. וזה בדיוק מה שמומחים רציניים טוענים כבר שנים שצריך לעשות.

ובנוגע לוועדה – בדיוק בגלל זה היא אינה שיפוטית או פוליטית אלא ציבורית. היא משקפת את מכלול החברה – אנשי החברה האזרחית, אנשי חינוך, ספורט ותרבות, נציגי מגזר עסקי, ובעלת ייצוג הולם לשני המינים ולכלל המגזרים – והיא נבחרת על ידי רוב חוצה מחנות בכנסת. לכן, הניסיון להחליש אותה ייראה לא כמאבק נגד "האליטות", אלא כניסיון לצאת נגד ההסכמה הלאומית עצמה.

?שאלה: למה דווקא ארבע מפלגות?

✓ **תשובה:** מעבר להתבססות על המודל השווייצרי שכבר עובד בפועל, התשובה טמונה במספרים: ארבע מפלגות מבטיחות איזון בין בסיס תמיכה ציבורי רחבה וגיוון אידיאולוגי ובין יכולת תפקודית אמיתית.

ניתוח של מערכות הבחירות בעשור האחרון מ-2015 ועד 2022 מגלה שממוצע התמיכה שהשיגו ארבע המפלגות הגדולות עמד על 64% מתוך כל הקולות - כלומר כ-76 מנדטים. אפילו בתרחיש הקצה של בחירות 2021 - הן ייצגו יחד 52% מהציבור (שמהווים 64 מנדטים), וב-2020 הגיעו ל-76% (שמהווים 93 מנדטים). בשאר השנים, התמיכה נעה בין 61% ל-69% (78 ל-87 מנדטים). [1]

לשם השוואה, הממשלה הנוכחית (ה-37 במספר) הוקמה עם 48% בלבד מקולות הבוחרים, והממשלה שלפניה עם 51%.

כלומר - קואליציה של ארבע המפלגות הגדולות משקפת רוב יציב ומשמעותי, הרבה מעבר למה שאנו רגילים לראות. מישהו זוכר מתי בפעם האחרונה קמה קואליציה בעלת רוב מוצק של 70 פלוס מנדטים בכנסת?

? **שאלה:** האם המודל הזה לא כופה שותפות מלאכותית? הציבור רוצה הנהגה עם עמוד שדרה, לא קונצנזוס ריק מתוכן.

✓ **תשובה:** המודל אינו מחליף הנהגה בקונצנזוס מזויף - אלא מגדיר מחדש את אופן קבלת ההחלטות. במקום שלטון שמבוסס על הכרעות חד-צדדיות, המודל יוצר שיתוף כוח בצורה כזו שמחייבת שיתוף פעולה, הגעה לקונצנזוס ואחריות הדדית.

גם כיום, כל ממשלה נדרשת לפשרות עם שותפיה הקואליציוניים ויש שטוענים כי ראשי מפלגות הקואליציה, בשל כוחם ויכולתם למנף את השפעתם על ראש הממשלה, מתפקדים כמעין ראשי ממשלה נוספים. ההבדל הוא שבשיטה המוצעת - הפשרות יהיו שקופות, הוגנות, ומבוססות על עקרונות יסוד - לא על דילים סקטוריאליים. המודל אינו בריחה מהכרעות - אלא קריאה להנהגה מסוג אחר: כזו שמובילה מתוך אמונה בצדקת הדרך ושכנוע בכך, לא מתוך כפייה.

? **שאלה:** כיצד נמנע שיתוק בהחלטות הממשלה, כאשר נדרש אישור מצד כל ארבע המפלגות?

✓ **תשובה:** לא כל החלטה תחייב הסכמה של כל ארבע המפלגות. רוב החלטות הממשלה יתקבלו ברוב רגיל, בדיוק כמו היום.

רק בנושאים מעטים ומהותיים כגון תקציב, מינויי מפתח, חקיקה חוקתית או רפורמות מבניות, נדרשת תמיכת נציג אחד מכל ארבע המפלגות, בחלק מרוב מיוחס של שני שלישים (לפחות 13 מתוך 19 שרים).

כאמור שימוש לרעה בזכות ההכרעה - חסימות תכופות של החלטות מהותיות ללא הצדקה עניינית וברורה ושיתוק תהליך קבלת ההחלטות - עשוי להיחשב להפרה של חוזה עקרונות היסוד ולהוביל לבחינה של כשירות השר או המפלגה לכהן בממשלה.

התיקון לא יוצר תמריץ לוטו הדדי, אלא תמריץ לשיתוף פעולה. הציבור נותן לממשלה הנבחרת כהונה של 4 שנים מלאות, ומצפה ממנה לעבוד יחד, באחריות ועל פי כללי משחק ברורים.

?שאלה: למה חלוקת המושבים בממשלה לא מתבצעת לפי שיעור התמיכה שכל מפלגה קיבלה בבחירות?

✓ תשובה: לשם יצירת יציבות בין המחנות הפוליטיים. נתחיל בלהסביר מדוע שתי המפלגות הגדולות מקבלות מספר שווה של מושבים - גם אם יהיה ביניהן פער מסוים בגודלן.

מדובר בתבנית שחוזרת על עצמה ברוב מערכות הבחירות בישראל: שתי מפלגות-אם, כל אחת מייצגת את אחד משני המחנות הפוליטיים-רעיוניים המרכזיים, תופסות את המקומות הראשון והשני (עוד מימי מפא"י וחירות - דרך העבודה והליכוד, ועד לימינו הליכוד ויש עתיד/כחול לבן) - בעוד שיתר המפלגות מהוות שותפות קואליציוניות קטנות יותר. תופעה זו אינה ייחודית לישראל. הדבר נפוץ גם בדמוקרטיות רבות אחרות עם שיטה יחסית [2], ובוודאי בשיטות הבחירה שבהן נטייה ברורה לריכוז הכוח בשתי מפלגות עיקריות, כמו בארה"ב.

עם זאת, יש להניח כי כל תיקון במערכת הפוליטית יביא עמו גם תמורות בדפוסי ההצבעה, ולפיכך קיים תרחיש - גם אם מאוד לא סביר - שבו שתי המפלגות הגדולות תשתייכנה לאותו מחנה אידיאולוגי. במצב כזה, חלוקה פרופורציונלית של המושבים עלולה להוביל לריכוז כוח חריג: לדוגמה, אם מפלגה אחת תקבל 8 מושבים והשנייה 6, הרי ששתיהן יחד יהוו רוב מוחלט (14 מתוך 19 חברי ממשלה), בעוד יתר המפלגות - שייצגו ציבור נרחב - יוותרו כמעט ללא יכולת השפעה עם 3 מושבים לכל היותר לכל אחת.

גם אם בחברה מגוונת כמו החברה הישראלית תרחיש כזה איננו סביר, שיטה הסכמית נבחנת ביכולתה להציב מגבלות גם על כוחו של הרוב.

לפיכך, שתי המפלגות הגדולות מקבלות שישה מושבים כל אחת, באופן המותיר מקום והשפעה גם למפלגות הקטנות ומחייב שיתוף פעולה.

חשוב להדגיש כי הייצוג היחסי של הציבור הישראלי יישמר במלואו במסגרת הכנסת. כמו היום, המפלגות יקבלו מושבים בכנסת לפי חלקן היחסי בבחירות והכנסת תמשיך למלא את תפקידה כרשות המחוקקת ותשקף נאמנה את מגוון העמדות בציבור הישראלי.

?שאלה: האם הקמת ממשלה באופן אוטומטי וללא הצבעת אמון לא פותחת פתח לשלטון נטול בקרה ציבורית ופרלמנטרית? האם אין אופוזיציה?

✓תשובה: כמובן שהאופוזיציה נותרת על כנה, והתיקונים מבטיחים קיומם של מנגנוני בקרה אפקטיביים:

ראשית, הציבור מחזיק בזכות ליזום משאל עם על חקיקה (למעט חקיקת יסוד והחלטה על יציאה לפעולה צבאית) – מנגנון של דמוקרטיה ישירה שמותיר כוח בקרה גם לאחר הבחירות.

שנית, הפרדת הרשויות המלאה מבטיחה שכנסת עצמאית תמשיך לפעול כרשות מחוקקת וביקורתית. **העובדה שארבע המפלגות הגדולות שותפות בקבינט אין פירושה שאין אופוזיציה.** מפלגות שלא נכנסו לממשלה ממשיכות לפעול בכנסת, וגם חברי כנסת מהקואליציה שאינם בממשלה אינם מחויבים לתמוך אוטומטית ביוזמות ממשלתיות.

כפי שמסבירה פרופ' סיליה האוזרמן מאוניברסיטת ציריך ביחס לשווייץ, בה ארבע המפלגות הגדולות מרכיבות את הממשלה – הממשלה איננה שולטת בפרלמנט, אלא נדרשת להסתמך על יכולתה לשכנע את הפרלמנט. נוסף על כך, יכולתם של האזרחים ליזום משאלי עם יוצרת לחץ מתמיד להגיע לפשרות רחבות. [3]

ולבסוף – הבחירות הכלליות עצמן ישמשו מנגנון ביקורת כל 4 שנים: אם הציבור אינו מרוצה מתפקוד הממשלה, הוא יוכל לשקף זאת בקלפי עם סיום הקדנציה, בדיוק כפי שנהוג בכל דמוקרטיה מתפקדת.

?שאלה: האם העובדה שרק ארבע המפלגות הגדולות נכנסות לקבינט לא תפגע במפלגות הקטנות, שירגישו שאיבודו מכוחן להשפיע? כיצד יובטח הייצוג של קבוצות גדולות באוכלוסייה שאינן מיוצגות בארבע הגדולות?

✓תשובה: מדובר בהבחנה בין ייצוג פרלמנטרי – הנשמר בכנסת – לבין אחריות ויציבות שלטונית, המחייבות עמידה באמות מידה מוסכמות וייצוג ציבורי רחב.

שאלות ותשובות

כאמור, המבנה המוצע שומר על כנסת ייצוגית בשיטה יחסית, שבה כל מפלגה – קטנה כגדולה – שותפה לחקיקה ולפיקוח, ועל כן אין מדובר בשלילה של ייצוג.

כמו כן, סיעות או מפלגות קטנות שירצו בכך יוכלו להתאחד לכדי מפלגות גדולות יותר, ובכך לשפר את סיכוייהן לקחת חלק בהרכבת הממשלה.

? שאלה: האם הפרדת רשויות מלאה בין הכנסת לממשלה פוגעת בריבונות הכנסת או מחלישה את יכולת הפיקוח הפרלמנטרי?

✓ תשובה: להפך, מדובר בתיקון הכרחי ולא בפגיעה בריבונות או החלשה. למרבה הצער, כאשר הפוליטיקאים בישראל בחרו לייבא אלמנטים מסוימים מהשיטות הפרלמנטריות האירופיות – דוגמת "החוק הנורווגי" – הם עשו זאת באופן חלקי מתוך מטרה לפתור בעיות פוליטיות נקודתיות ולחלק "פרסי ניחומים" למועמדים שלא נבחרו לכנסת או שעלה חשש שלא ייבחרו. [4]

זאת בעוד ש"החוק הנורווגי" בפועל "...איננו חוק והוא גם לא רק נורווגי, הנו חלק מהחוקה הנורווגית (סעיף 62), והוא קיים גם במדינות אחרות, כגון שבדיה, הולנד וצרפת. החוק מחייב את כל שרי הממשלה להתפטר מהפרלמנט ולפנות את מקומם לבאים בתור ברשימותיהם... ההיגיון העומד בבסיס החוק הוא להעמיק את ההפרדה בין רשויות השלטון, לחזק את הרשות המחוקקת ולמנוע ניגוד עניינים בין חברות בממשלה לחברות בפרלמנט." [5]

כלומר, יישום נכון של הרציונל מאחורי החוק הנורווגי – הפרדת הרשות המבצעת מהרשות המחוקקת – צפויה להביא ל-"חיזוק הכנסת (הקטנה באופן יחסי לפרלמנטים בעולם)" ולשיפור תפקודה כך ש"הפעלת החוק תוסיף לכנסת חברים פעילים במשרה מלאה במקום שרים שהכנסת היא עיסוקם המשני. אם ייושם, יעמיד החוק לרשות הוועדות 120 חברים, ועבודתן צפויה להשתפר." [6]

? שאלה: האם לפי ההצעה ראש הממשלה לא הופך לדמות חסרת כוח?

✓ תשובה: ההצעה רק מתאימה את מקור כוחו של ראש הממשלה לדמוקרטיה. של קונצנזוס. חשוב להזכיר כי גם היום, בשונה ממשטרים נשיאותיים, הממשלה כולה בישראל היא הרשות המבצעת – ולא ראש הממשלה לבדו. החלטות מתקבלות בהצבעה ברוב קולות בין השרים, כאשר קולו של ראש הממשלה שווה לקולו של כל שר אחר – הוא "ראשון בין שווים". [7] על ידי הגדרה מחדש של אופן הרכבת הממשלה ופירוקה, התיקון המוצע מעצב את ראש הממשלה כמנהיג אמיתי, כזה המגדיר חזון ומייצר קונצנזוס סביבו – ולא כמי שכופה עמדות או שנכפות עליו עמדות של שותפותיו הקואליציוניות.

התיקון משנה את התמריץ המערכתי: ראש הממשלה חזק לא משום שהוא כופה, אלא משום שהוא יודע לשכנע, לגשר וליצור שיתופי פעולה לטובת הציבור כולו.

?שאלה: האם דמוקרטיה ישירה לא מחליפה את התהליך הפרלמנטרי?

✓תשובה: תפקיד מנגנוני הדמוקרטיה הישירה הוא להשלים את ההליך הפרלמנטרי ולא להחליף אותו. הכנסת נותרת הרשות המחוקקת והמכוננת, אך לציבור ניתנת האפשרות לערער על חקיקה מסוימת, במקרים חריגים, באמצעות כלים מוסדרים וברורים. זהו אמצעי בקרה נוסף – לא ביטול של הריבונות.

?שאלה: האם זו לא שיטה מסובכת מדי לציבור?

✓תשובה: להיפך. בשיטה המוצעת, הציבור הוא זה שמרכיב את הממשלה – באופן ישיר, ברור ושקוף. המפלגות מקבלות ייצוג בהתאם לכמות הקולות שקיבלו, זו דמוקרטיה במיטבה. אין צורך להבין דילים מאחורי הקלעים או לחכות שבועות לראות אם מישהו הצליח להרכיב ממשלה – הממשלה קמה מיד לאחר הבחירות, בהרכב שהציבור עצמו קבע.

?שאלה: איך ההצעה הזו מקדמת את פתרון הבעיות החברתיות-כלכליות בישראל?

✓תשובה: היא יוצרת לגיטימציה ויציבות. בלעדיהן אין ביכולתה של אף ממשלה להתמודד באופן רציני וארוך טווח עם האתגרים שעומדים לפתחינו. אך כאשר הן קיימות, נבחר הציבור יוכלו סוף־סוף למלא את שליחותם ולפעול לטובת מציאת פתרונות אמיתיים.

?שאלה: מהו הבסיס הריאלי להעברת המודל המוצע? אילו שחקנים צפויים להרוויח ממנו?

✓תשובה: ההצעה הזו נשענת על הצורך של הציבור הישראלי בתוכנית ריאלית שתיתן תקווה. רבים בציבור הישראלי חשים מיאוס וחוסר אמון במערכת הפוליטית ובנבחר הציבור לאחר המחדל הגדול של ה-7 באוקטובר, המחאות הגדולות, חוסר היציבות הפוליטי וקיטוב שמעמיק מיום ליום.

מי מהפוליטיקאים שיבינו את זה ראשונים ויציעו פתרון אמיתי – ירוויחו. מפלגה שתוביל מהלך כזה תיתפס כמי שבאה לפתור את המשבר, לא כחלק ממנו – ותוכל לזכות באמון רחב שחוצה גושים.

כפי שאומר המשפט המיוחס לאיינשטיין, "אי שפיות היא לעשות אותו דבר שוב ושוב ולצפות לתוצאה שונה." אין כל היגיון להניח שמערכת שלא הצליחה לייצר יציבות וממשל תקין במשך כל שנות קיום המדינה תביא לתוצאות שונות ללא תיקון מבני מהותי.

כמו כן, ייחודם של התיקונים המוצעים הוא בכך שאינם מכוונים כנגד מגזר מסוים או אידיאולוגיה כלשהי. מטרתם היא לייצר מנגנון מוסדי הוגן המאפשר יישוב בין אינטרסים מגוונים בתוך החברה הישראלית. בכך מוחזרת לממשלה האחריות המשותפת לטיפול בסוגיות המרכזיות: ביטחון, יוקר המחיה, שוק העבודה, מערכת החינוך ומערכת הבריאות. זהו מצב של win-win: הציבור יקבל יציבות ותפקוד, והפוליטיקאים שמבינים את הצורך בהסכמה יזכו מחדש באמון, יקבלו לגיטימציה שלטונית ויבטיחו את עתידם הפוליטי לטווח הארוך.

?שאלה: מהם משרדי הממשלה שיישארו במסגרת מבנה הממשלה החדש?

✓ **תשובה:** להלן רשימת משרדי הממשלה שיישארו, בהתאם למבנה המומלץ על ידי המכון הישראלי לדמוקרטיה: [8]

משרד ראש הממשלה	משרד המשפטים	משרד האוצר	משרד הביטחון	המשרד לביטחון הפנים	משרד החינוך	משרד הרווחה והשירותים החברתיים	משרד התחבורה	משרד הבריאות	משרד החוץ
משרד החרבות והספורט	משרד העלייה, האוכלוסין וההגירה	משרד החקלאות	משרד הכלכלה	המשרד להגנת הסביבה	המשרד לשלטון מקומי ופיתוח אזורי	משרד המחקר והפיתוח וההשכלה הגבוהה	משרד האנרגיה והתשתיות	משרד העבודה	משרד הבינוי והשיכון

?שאלה: מדוע בחרת להתמקד דווקא באופן הרכבת ופירוק הממשלה ומנגנון דמוקרטיה ישירה בבסיס לתיקון? האם לא ייתכן שהבעיה נעוצה בכשלים מבניים אחרים?

✓ **תשובה:** כפי שצינתי במבוא, דמוקרטיה רבות מתמודדות כיום עם תופעות של קיטוב חברתי שהולך ומקצין, משברים פוליטיים חריפים וירידה באמון הציבור במוסדות השלטון. במסגרת סקירה השוואתית של מספר מקרים בולטים, אנסה להוכיח את טענתי כי אימוץ מנגנונים של דמוקרטיה של קונצנזוס ושיתוף כוח או של דמוקרטיה ישירה, ובמיוחד שילוב בין השניים, הם שמפרידים בין מדינות שמצליחות להתמודד עם קיטוב, לשמור על חוסן חברתי-פוליטי ולשגשג גם בתקופה של טלטלות עולמיות לבין אלו שלא מצליחות לעשות זאת.

נתחיל עם הדוגמה הטובה ביותר – והמושמצת ביותר – שווייץ. אני בטוח שבשהזכרתי במהלך התוכנית את שווייץ חשבתם לעצמכם – ישראל היא לא שווייץ, שווייץ היא מקרה יחודי ואין לה את הבעיות של ישראל.

אז התשובה היא שגם שווייץ לא תמיד הייתה שווייץ. אולי זה יפתיע אבל יש לנו לא מעט במשותף, ולא רק יוקר המחיה – לפני פחות מ-180 שנה שווייץ הייתה מדינה מפולגת, ענייה, ללא מוצא לים או משאבים טבעיים ובעלת מאזן הגירה שלילי. [9] חיות בה 4 (!) קבוצות אתניות שונות, בעלות שפות שונות. היא חוותה פלישות ממדינות שכנות וסכנה לגבולותיה, והתחוללו בה כ-4 מלחמות דת עקובות מדם בין שתי הדתות הגדולות בה – פרוטסטנטים וקתולים. [10]

180 שנה אולי נשמע הרבה אבל מדובר סך הכל ב-50 שנה לפני שהרצל עמד על המרפסת בבאזל והכריז על מדינת היהודים. אז, הסתיימה מלחמת האזרחים האחרונה בשווייץ שהובילה ליצירת המודל הפוליטי הנוכחי [11] ושהביא לשגשוג שאנחנו רואים היום – מדינה שמדורגת מקום 1 בעולם במדד הפיתוח האנושי (ישראל במקום ה-25), מקום 5 בתוחלת החיים (ישראל מקום 21) והיא אחת מ-10 הכלכלות הגדולות בעולם בתוצר גולמי לנפש ומובילה במדדים מובילים נוספים. [12] [13]

שווייץ יצרה מודל מיוחד של דמוקרטיה של קונצנזוס שעליו גם הסתמכתי רבות – הקואליציה לפי "נוסחת הקסם" מארבע המפלגות הגדולות ביותר, ללא קשר להשתייכותן הפוליטית ובמקביל, קיימים ערוצים של דמוקרטיה ישירה המאפשרים לאזרחים להשפיע גם בין מערכות הבחירות ולחייב את נציגיהם לאחריות מתמשכת.

אבל אולי אתם חושבים: זה לא המבנה הפוליטי. שווייץ הצליחה מסיבות אחרות – היא במערב אירופה, היא לא מתמודדת עם צרות אמיתיות, וכל זה התרחש מזמן, כך שאין קשר בין הצלחתה לבין שיטת הממשל שלה.

אז בואו נביט על מדינה לא רחוקה ממנה – בלגיה. גם בלגיה היא מדינה פדרלית מודרנית במערב אירופה, וללא איומים חיצוניים. בלגיה לאורך השנים העניקה סמכויות ואוטונומיות רחבות לקבוצות הלאומיות המרכיבות אותה, כחלק ממה שהיא ושחוקרי מדעי המדינה כמו ארנד ליפהרט תופסים כמאפיינים של דמוקרטיה של קונצנזוס ותוך אימוץ מודל פדרלי המזכיר את המודל השווייצרי. [14]

אך בשונה משווייץ, בלגיה הותירה על כנה את השיטה הפרלמנטרית הרובנית, המקדשת הכרעות חד-צדדיות, ולא השכילה לשלב מנגנוני דמוקרטיה ישירה. והעובדות מדברות בעד עצמן – על אף המבנה ההסכמי למראה, בלגיה סובלת מחוסר יציבות שלטונית, משברים פוליטיים וחברתיים תכופים ואיום מתמיד לפיצול בין שתי הקבוצות האתניות המרכזיות: הפלמים והואלונים. [15]

די להזכיר כי לאחר הבחירות האחרונות בשנת 2024 נדרשו כשישה חודשי משא ומתן מפרכים עד שהורכבה הקואליציה ברגע האחרון, ממש לפני פקיעת האולטימטום שהציב המלך לקיומן של בחירות חוזרות. [16] בלגיה מוכיחה בצורה חד־משמעית: פדרציה ואוטונומיה קהילתית אינן ה־game changer כשמדובר בדמוקרטיה של קונצנזוס.

בוסניה והרצגובינה מציעה מקרה מבחן ייחודי נוסף. כחלק מהסדרי סיום הסכסוך האתני בשנות ה־90, עוצב בה מודל של שלושה ראשי מדינה שווי זכויות, המייצגים את שלוש הקבוצות האתניות המרכזיות בפדרציה. אולם מאחורי ההסדר הסמלי נותרו מוסדות המדינות המרכיבות אותה מבוססי רובנות, ללא שילוב של מנגנוני דמוקרטיה ישירה. התוצאה היא משברים פוליטיים תכופים, קיטוב אתני מתמשך וסכנה ממשית לשלמות המדינה. [17] [18]

וישנן דוגמאות גם מחוץ לאירופה. מקרה יוצא דופן ומרתק במיוחד הוא בוטסואנה. המדינה ש"פעם נחשבה לאחת המדינות העניות בעולם, חוותה מאז עצמאותה צמיחה ופיתוח בקצב שאין דומה לו. כיום נחשבת בוטסואנה למדינה הכי פחות מושחתת ביבשת אפריקה, מתהדרת בציון הגבוה ביותר של חופש כלכלי באזור, ושומרת על תוצר לנפש המשתווה לזה של כלכלות מתעוררות אחרות כגון ברזיל וטורקיה". [19]

איך היא עשתה זאת? לאחר קבלת העצמאות בשנות ה־60, עיצבה בוטסואנה מודל פוליטי מעורב – הסכמי ורובני – שבו "נבחרו ציבור מנהלים את הפוליטיקה במסגרת מערכת פרלמנטרית (רובנית-בב"י)", ולצדם מתקיימת "מערכת פוליטית של דמוקרטיה ישירה ברמת הכפרים והאזורים העירוניים". במסגרת זו "הציפים וסגני הציפים מחזיקים בסמכויות ביצועיות ושיפוטיות ברמה המקומית", וברמה הלאומית "מתכנסים בבית הציפים כדי לייעץ לממשלה" – אם כי "אין להם סמכות חקיקה". [20]

השימוש במערכת הפוליטית המסורתית – המהווה צורה של דמוקרטיה ישירה בשל הגישה הישירה של האזרחים אל הציפים, וכן כלי שיתוף כוח, בשל מעמדם של הציפים כגורם מייצג גם ברמה הלאומית – מחזק את יציבותה של המערכת השלטונית ותורם לתפקודה התקין. הדבר בלט במיוחד בהעברת השלטון הראשונה למפלגת אופוזיציה, שהתרחשה בשנת 2024 באופן חלק ושקט – מחזה נדיר בעידן הנוכחי. [21]

אך לא לעולם חוסן, וגם בוטסואנה ש"זכתה להערכה רבה בזכות תרבותה המדינית של התייעצות וקונצנזוס, מתמודדת כיום עם תהליך מדאיג: הקיטוב הולך ומשתרש בשגרת השיח הציבורי, ומופיע באופן הבולט ביותר בזירות המדיה החברתית". [22] האם ניתן לייחס זאת לשיטה הרובנית? בעיניי המסקנה חיובית וברורה. הדבר בא לידי ביטוי גם בתחושות הציבור במדינה: בעוד שכ־75% מתושבי בוטסואנה מביעים תמיכה בדמוקרטיה, רק כ־30% מרוצים מהאופן שבו היא מתנהלת בפועל. [23]

מקרה מבחן נוסף, הפעם מדרום אמריקה, הוא של אורוגוואי – המכונה לעיתים "שווייץ של דרום אמריקה". כינוי זה נובע מהשפעתו של הנשיא ה־19, חוזה באטז'ה אי אורדוניז (José Batlle y Ordóñez), אשר בראשית המאה ה־20, לנוכח חוסר יציבות קיצוני, עיגן מנגנוני דמוקרטיה של קונצנזוס ושיתוף כוח בהשראת המודל השווייצרי. [24] אמנם מנגנוני שיתוף הכוח בוטלו בשנות ה־60, אך רוח החתירה לקונצנזוס נותרה, והיא באה לידי ביטוי הן במנגנוני דמוקרטיה ישירה המאפשרים יוזמות של משאלי עם [25], והן במעורבות אזרחית פוליטית ענפה.

מנגנונים אלה איפשרו לאזרחי אורוגוואי, לאורך השנים, להשפיע באופן ממשי על סדר היום הפוליטי – בין אם באמצעות הוספת נושאים לדיון הציבורי, ובין אם באמצעות חסימה או ביטול של מדיניות שנחשבה בלתי רצויה, גם בתחומים הרגישים והשנויים ביותר במחלוקת, כמו ביטול החסינות לבכירי הדיקטטורה הצבאית או קידום מדיניות מחמירה יותר נגד הפשיעה. [26] [27]

אורוגוואי היא כיום המדינה היחידה בדרום אמריקה המדורגת כ"דמוקרטיה מלאה" במדד הדמוקרטיה לשנת 2024 (בעוד ישראל מוגדרת כ"דמוקרטיה פגומה") [28], ושומרת על יציבות פוליטית וחברתית מרשימה, בשונה מרוב שכנותיה, המתמודדות עם קיטוב וחוסר יציבות מתמשך.

כל אלה מובילים אותנו למקרה אולי המרתק ביותר – צפון אירלנד. מדינה המצוטטת תדיר בהקשרים של הסכסוך הישראלי-פלסטיני ומשמשת מקור השוואתי חשוב גם בהקשר שלנו.

"הסכם יום שישי הטוב" מ־1998, שאושר במשאל עם, סיים את הסכסוך האלים בן שלושים השנים בצפון אירלנד. ההסכם קבע מודל ייחודי של דמוקרטיה של קונצנזוס ושיתוף כוח בין שתי הקהילות – היוניוניסטים הפרוטסטנטים והלאומנים הקתוליים: ראש הממשלה מתמנה מהמפלגה שקיבלה את מירב הקולות, וסגנו מהמפלגה הגדולה במחנה הנגדי, כאשר סמכויותיהם זהות. הממשלה מורכבת ממפלגות משני המחנות, והקצאת התיקים נקבעת על פי כוחן היחסי בפרלמנט. [29] עם זאת, סעיף אחד נותר בידי לונדון: רק ממשלת בריטניה מוסמכת ליזום משאל עם בצפון אירלנד. [30]

לאורך השנים ידע מודל שיתוף הכוח בצפון אירלנד עליות ומורדות, וב־2016 עמד במבחן משמעותי נוסף: משאל העם שהוביל ליציאת בריטניה מן האיחוד האירופי (ה"ברקזיט"), ובו הצביעו מרבית תושבי צפון אירלנד (55.8%) נגד המהלך. [31] פרוטוקול ה"ברקזיט" הותיר את צפון אירלנד מיושרת עם השוק האירופי והבטיח מעבר חופשי של סחורות לאירלנד השכנה אך בכך יצר בפועל גבול בינה לבין בריטניה. בעוד רוב הפוליטיקאים בצפון אירלנד תמכו בהסדר, היוניוניסטים ותומכיהם ראו בו פגיעה בקשר עם לונדון, וכתוצאה מכך פרשו ממנגנון שיתוף הכוח. [32]

לאחר שנים בהן מודל שיתוף הכוח קרס וצפון אירלנד התנהלה לפרקי זמן ארוכים ללא ממשלה, ב-2024 הושג הסכם שהצליח לרצות את היוניוניסטים – והם שבו לממשלה, שהוקמה מחדש על פי מודל שיתוף הכוח. [33]

אז האם המשברים הללו מעידים כי גם במסגרת דמוקרטיה של קונצנזוס ושיתוף כוח נותרת פוליטיקה של סחטנות וקיטוב? ממצאי מחקר בצפון אירלנד מצביעים אחרת. החוקרים מראים שהמבנה המיוחד – מדינה בתוך ממלכה – מוביל לכך שהסחטנות מופנית כלפי חוץ, כלפי בריטניה הגדולה, ולא פנימה. ויתרה מכך, רמות הקיטוב בתוך צפון אירלנד עצמה – הן בין המחנות והן בשיח הפוליטי הפנימי – ירדו באופן ניכר. [34]

המחקר מציע כי המפלגות בצפון אירלנד נוקטות באסטרטגיות של משחק על סף משבר, כאמצעי אלקטורלי, ועושות זאת משום שממשלת בריטניה יוצרת עבורן "סיכון מוסרי". במציאות הפוליטית הצפופה שלאחר הסכסוך, ובתנאי הצבעה מגזריים קשיחים, בידול אלקטורלי הפך למפתח להצלחה. מפלגות מקצינות את עמדותיהן כלפי ממשלת בריטניה כדי למשוך קולות ולגבור על יריביהן המתונים ודוחפות את המערכת עד סף קריסה כמהלך אסטרטגי – לא כתוצאה של קיטוב אידיאולוגי. [35]

כמו כן פוליטיקאים בצפון אירלנד מסוגלים להפעיל מנופי לחץ משמעותיים כלפי ממשלת בריטניה מתוך הבנה כי החשש המרכזי של לונדון הוא פרישתה של צפון אירלנד מן הממלכה, שבגללו שמרה בריטניה בידיה את הסמכות הבלעדית ליזום משאלי עם.

סקר עמדות לקראת הבחירות שהתקיימו ב-2024 בצפון אירלנד הצביע על שינוי מהותי: ה"ברקזיט" והשלכותיו, שבעבר עמדו בלב סדר היום הפוליטי, לא היוו עוד נושא מרכזי – רק 4.4% מהבוחרים ראו בו את הסוגיה המרכזית בבחירות. סביר להניח שאוירה ציבורית זו גם השפיעה על הפוליטיקאים במדינה להגיע לבסוף להסדר עם לונדון. [36]

אך הנתון מעלה שאלה עקרונית: האם הענקת סמכות לאזרחי צפון אירלנד ליזום משאלי עם על החלטות הממשלה המקומית, גם אם לא בנושאי יסוד כגון פרישה מהממלכה ואיחוד עם אירלנד, לא הייתה מחייבת את הפוליטיקאים לגלות קשב מוגבר לרחשי הציבור, לשמור על יציבות המערכת במסגרת הבריטית, ואולי אף למנוע קודם לכן את המשבר הפוליטי שנבע מה"ברקזיט"?

מהשוואה למדינות אחרות כמו שווייץ ואורוגוואי, אני מעריך שהסיכויים לכך גבוהים. באופן אירוני נראה כי דווקא חששה של בריטניה ממשאלי עם הוא שמעמיק את הקיטוב כלפיה: בהתנהלות הפוליטיקאים אל מולה, בירידה באמון הציבור ובהתחזקות המגמות הפרו־איריות בקרב כלל הציבור, ובעיקר בקרב צעירים. [37] כך נוצר חוסר יציבות במערכת פוליטית שבפועל הצליחה להגיע להישגים יוצאי דופן בהפחתת קיטוב דתי וחברתי עמוק לאחר סכסוך אתני־לאומי עקוב מדם.

ולסיום, על אף שאיחוד האמירויות איננה דמוקרטיה, היא מספקת דוגמה ייחודית ושווה התבוננות. המדינה קמה כאיחוד של שבע נסיכויות ערביות, כאשר בכל אחת מהן מסורת השלטון נותרה בידי משפחה מקומית. מתוך כל משפחה מקומית נבחר האמיר – המנהיג העליון של כל נסיכות.

בניגוד למדינות הערביות האחרות שקמו במזרח התיכון, אימצה איחוד האמירויות מודל של פוליטיקה של קונצנזוס ושיתוף כוח באופן מובהק: כלל האמירים מרכיבים את המועצה הפדרלית העליונה – הגוף העליון במדינה – ולכל אחד מהם קול שווה בקבלת ההחלטות, עם זכות יתר מסוימת לשתי הנסיכויות המרכזיות, אבו דאבי ודובאי, עקב מעמדן הפוליטי והכלכלי המרכזי בפדרציה. [38]

בנוסף, המערכת הפוליטית כוללת מנגנון השתתפות אזרחית ייחודי באמצעות מוסד ה"מג'ליס" [39] – מועצה עממית מסורתית שבה מתקיימים מפגשים ישירים בין האמיר לאזרחי הנסיכות. מפגשים אלה נועדו להקטין לציבור, ליישוב סכסוכים ולחלוקת משאבים, ומבטיחים גישה בלתי אמצעית של האזרח למוקד קבלת ההחלטות. בכך, המג'ליס ממלא פונקציה דומה לזו של כלי דמוקרטיה ישירה, גם אם בהקשר פוליטי ותרבותי שונה.

השילוב של גורמים אלה הוביל לשגשוג יוצא דופן שכולנו מכירים, אבל גם למשהו מעבר: נכונות של חברה שמרנית להיפתח לרעיונות חדשים, בדומה לבוטסוואנה. באיחוד האמירויות מיושמות יוזמות שאני מאמין שרבים בישראל היו מייחלים להן: ייצוג שוויוני של 50% נשים בפרלמנט [40], תוכניות לאומיות לשוויון מגדרי [41], קידום ערכי סובלנות ודו־קיום [42], השקעות משמעותיות באיכות הסביבה ובתשתיות בנות־קיימא [43], והקמת מערכת חינוך מהמתקדמות בעולם. [44] כל זה במדינה דתית ושמרנית, אפילו יותר מישראל.

אז האם קיימים בדמוקרטיה הישראלית כשלים מבניים נוספים? אין ספק בכך. האם לבג"ץ, לרשתות החברתיות, לתקשורת, למערכת החינוך, למחסור בבית עליון בפרלמנט או לשיטת הבחירות יש קשר סיבתי למצב? ממצאיי מצביעים על כך שלא.

המדינות שנבחנו שונות מאוד זו מזו: יש ביניהן פדרציות וממלכות, עם פרלמנטים בעלי בית אחד או שניים, בעלות מערכות חינוך ריכוזיות ומבוזרות, תקשורת חופשית ותקשורת בשליטת השלטון, ביקורת שיפוטית רחבה או מוגבלת, ושיטות בחירות מגוונות. ובכל זאת, המכנה המשותף ברור: הצלחתן אינה נובעת ממשתנים אלה, אלא מקיומם של מנגנוני דמוקרטיה של קונצנזוס, שיתוף כוח, וערוץ ישיר בין הציבור לנבחריו. אלה שמבטיחים יציבות ושגשוג. כל היתר – משניים בחשיבותם

- [1] מחושב על פי תוצאות הבחירות כפי שמופיעות באתר "Parties and Elections". מכון הישראלי לדמוקרטיה, [/https://www.idi.org.il/policy/parties-and-elections](https://www.idi.org.il/policy/parties-and-elections)
- [2] Siaroff, A. (2003). Two-and-a-Half-Party Systems and the Comparative Role of the 'Half'. Party Politics, 9(3), 267–290. "Duverger's Law." Encyclopædia Britannica, Encyclopaedia Britannica, <https://www.britannica.com/topic/Duvergers-law>. (Original work published 2003)
- [3] "Explainer: Is There No Political Opposition in Switzerland?" SWI swissinfo.ch, Swiss Broadcasting Corporation, <https://www.swissinfo.ch/eng/politics/explainer-is-there-no-political-opposition-in-switzerland/49029188>.
- [4] פרידברג, חן, וגדעון רהט. "החוק הנורווגי במציאות הישראלית." המכון הישראלי לדמוקרטיה, 28 בפברואר 2019, www.idi.org.il/articles/26069
- [5] שם
- [6] שם
- [7] "חוק-יסוד: הממשלה" 2024, Knesset.gov.il, [.main.knesset.gov.il/Activity/Legislation/Documents/yesod6.pdf](https://www.knesset.gov.il/Activity/Legislation/Documents/yesod6.pdf)
- [8] לוטן, תומר, ואחרים. מבנה ממשלתי חדש: הצעה לעדכון הרכב משרדי הממשלה ותפקידי השרים. המכון הישראלי לדמוקרטיה, ספטמבר 2024, www.idi.org.il/media/27178/a-new-structure-for-the-government-a-proposal-to-revise-the-composition-of-the-government-ministries-and-the-functions-of-the-ministers.pdf
- [9] Weder, Beatrice, and Rolf Weder. "Switzerland's Rise to a Wealthy Nation: Competition and Contestability As Key Success Factors", Research Paper 2009/025 Helsinki: UNU-WIDER, 2009. <https://www.wider.unu.edu/publication/switzerland%E2%80%99s-rise-wealthy-nation#:~:text=We%20describe%20how%20Switzerland%20evolved,world%20two%20hundred%20years%20later.>
- [10] Maissen, Thomas, and Daniel Wachter. "Switzerland: History." Encyclopædia Britannica, Encyclopædia Britannica, Inc., 16 Oct. 2025, www.britannica.com/place/Switzerland/History.
- [11] Sonderbund War, The Editors of Encyclopedia Britannica. "Sonderbund | Swiss Political Organization." Encyclopædia Britannica, 9 Feb. 2011, www.britannica.com/topic/Sonderbund-Swiss-political-organization.
- [12] Swiss Confederation. "Swiss Economy – Facts and Figures." Admin.ch, 1 Jan. 2024, www.eda.admin.ch/aboutswitzerland/en/home/wirtschaft/uebersicht/wirtschaft---fakten-und-zahlen.html.
- [13] United Nations Development Program. "Human Development Insights." Human Development Reports, United Nations, 13 Mar. 2024, hdr.undp.org/data-center/country-insights#/ranks.
- [14] D'Amato, Gianni. Swiss and Belgian Federalism Go Different Ways. SWI swissinfo.ch, 29 Nov. 2007, <https://www.swissinfo.ch/eng/swiss-politics/swiss-and-belgian-federalism-go-different-ways/6153322>.
- [15] Moens, Barbara. "Why Belgium May Be about to Break Up." POLITICO, 21 July 2023, www.politico.eu/article/belgium-break-up-flanders-wallonia-tom-van-grieken-vlaams-belang-far-right/.

- [16] "Belgium Gets New Government with Flemish Separatist Bart De Wever as PM." Politico, Politico Europe, 31 Jan. 2025, www.politico.eu/article/belgium-gets-new-government-with-flemish-separatist-bart-de-wever-as-pm/.
- [17] "BTI 2024 Bosnia and Herzegovina Country Report." BTI 2024, bti-project.org/en/reports/country-report/BIH.
- [18] "Deteriorating State: Crisis in Bosnia and Herzegovina." Heinrich Böll Stiftung / Boell, 19 Mar. 2025, www.boell.de/en/2025/03/19/deteriorating-state-crisis-bosnia-and-herzegovina
- [19] Pant, Ved. "Botswana: The Pragmatic Path to Prosperity." Harvard International Review, 15 Apr. 2024, hir.harvard.edu/botswana-prosperity/
- [20] Makgala, Christian John. "Decentralisation and Local Government in Botswana." Social Sciences, vol. 13, no. 10, 2024, article 519, <https://www.mdpi.com/2076-0760/13/10/519>
- [21] "Botswana ruling party rejected after 58 years in power" BBC News, BBC, 1 November 2024, www.bbc.com/news/articles/c238n5zr51y0.
- [22] "The Polarisation of Social Discourse in Botswana's Digital Age." The 2nd Republic, 9 Sept. 2025, www.2ndrepublicnews.com/2025/09/09/polarisation-of-social-discourse-in-botswanas-digital-age/
- [23] Bertelsmann Stiftung. BTI 2024 Country Report – Botswana. Bertelsmann Transformation Index, 2024, <https://bti-project.org/en/reports/country-report/BWA#pos7>.
- [24] Katz, Andrea Scoseria. "La Suiza de América: Direct Democracy, Anti-Presidentialism, and Constitutional Entrenchment in Uruguay's Constitution of 1918." International Journal of Constitutional Law, vol. 19, no. 3, July 2021, pp. 997–1019. Oxford Academic, <https://doi.org/10.1093/icon/moabo79>.
- [25] Antía, Florencia, and Daniela Vairo. "Direct Democracy in the Hands of the Opposition under Alternating Ideological Coalitions in Uruguay (1985–2022)." Journal of Politics in Latin America, vol. 15, no. 2, 2023, pp. 192–216. SAGE Journals, <https://doi.org/10.1177/1866802X231183454>.
- [26] "אורוגוואי: החסינות לבכירי הדיקטטורה – לא חוקתית." ynet, 20 Oct. 2009, www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3792687,00.html
- [27] "אורוגוואי הופכת לאחת המדינות האלימות בדרום אמריקה." ynet, 3 Apr. 2019, www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5489212,00.html
- [28] "Democracy Index 2024 – What's wrong with representative democracy?". Economist Intelligence Unit. 2025.
- [29] "Q&A: How Does Power-Sharing Work in Northern Ireland?" BBC News, 6 July 2021, www.bbc.com/news/uk-northern-ireland-57583168.
- [30] McLoughlin, Peter. "The Restoration of Power-Sharing in Northern Ireland: Back to the Old Routine?" UK in a Changing Europe, 16 Feb. 2024, ukandeu.ac.uk/the-restoration-of-power-sharing-in-northern-ireland-back-to-the-old-routine/.
- [31] "Northern Ireland Votes to Remain in EU Referendum." BBC News, BBC, 25 June 2016, www.bbc.com/news/uk-northern-ireland-36614443.
- [32] "Brexit: What is the new Northern Ireland trade deal?" BBC News, BBC, 2 February 2024, www.bbc.com/news/explainers-53724381.

[33] "Government Deal with the DUP to Restore Power Sharing in Northern Ireland." Institute for Government, 1 Feb. 2024, www.instituteforgovernment.org.uk/explainer/government-deal-dup-restore-power-sharing-northern-ireland

[34] Whiting, Matthew, and Stefan Bauchowitz. "The Myth of Polarisation in Northern Ireland: Rethinking Claims That Instability Is Due to Increased Polarisation Caused by Power-Sharing." LSE British Politics and Policy, 5 Oct. 2020, blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/the-myth-of-polarisation-in-northern-ireland/.

[35] שם

[36] "Northern Ireland: What the Numbers Tell Us." Royal Irish Academy (RIA), 4 July 2025, www.ria.ie/2025/07/04/northern-ireland-what-the-numbers-tell-us/.

[37] שם

[38] "The Federal Supreme Council." UAE Government, u.ae/en/about-the-uae/the-uae-government/the-federal-supreme-council.

[39] "United Arab Emirates: Political Process." Encyclopædia Britannica, Encyclopædia Britannica, Inc., www.britannica.com/place/United-Arab-Emirates/Political-process.

[40] "The Federal National Council." UAE Government, <https://u.ae/en/about-the-uae/the-uae-government/the-federal-national-council>.

[41] "Gender Equality / Gender Balance." UAE Government, u.ae/en/information-and-services/social-affairs/gender-equality.

[42] Tolerance and co-existence - The Official Portal of the UAE Government. (n.d.). U.ae. <https://u.ae/en/about-the-uae/culture/tolerance>

[43] "The UAE's Green Agenda 2030." UAE Government, u.ae/en/about-the-uae/strategies-initiatives-and-awards/strategies-plans-and-visions/environment-and-energy/the-uaes-green-agenda-2030.

[44] "National Agenda." UAE Government, u.ae/en/about-the-uae/strategies-initiatives-and-awards/strategies-plans-and-visions/strategies-plans-and-visions-until-2021/national-agenda.